

Diskuse

Selhání, nebo spíš změna amerických priorit?

Jan Koura

Téma československo-amerických vztahů v prvních poválečných letech nadále vyvolává zájem nejen českých historiků.¹ Jedním z nejnovějších příspěvků do interpretačně stále otevřené debaty o příčinách začlenění Československa do bloku států spřízněných se Sovětským svazem je kniha profesora historie na Bostonské univerzitě Igora Lukeše *On the Edge of the Cold War* z roku 2012, jež v českém překladu vyšla o dva roky později pod názvem *Československo nad propastí*.² Autor se

- 1 Tomuto tématu se v minulosti věnovali např. Walter Ullmann (*The United States in Prague, 1945–1948*. Boulder (Colorado) – New York, East European Monographs 1978), Petr Mareš (Čekání na Godota: Americká politika a volby v Československu 1946. In: *Soudobé dějiny*, roč. 4, č. 1 (1997), s. 177–193), Petr Prokš (*Československo a Západ 1945–1948: Vztahy Československa se Spojenými státy, Velkou Británií a Francií v letech 1945–1948*. Praha, ISV nakladatelství 2001), Slavomír Michálek (*Nádeje a vytriezvenia: Československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945–1951*. Bratislava, Veda 1995; 2. vydání Bratislava, Ústav pamäti národa 2005) nebo Justine Faure (*Americký přítel: Československo ve hře americké diplomacie 1943–1968*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2006), v poslední době také Vít Smetana (Bod obratu? Americká a britská reflexe voleb a československé politiky v roce 1946. In: KOCIAN, Jiří – SMETANA, Vít (ed.): *Květnové volby 1946 – volby osudové? Československo před bouří*. Praha, Euroslavica 2014, s. 157–201).
- 2 LUKES, Igor: *Edge of the Cold War: American Diplomats and Spies in Postwar Prague*. New York – Oxford, Oxford University Press 2012; LUKES, Igor: *Československo nad propastí: Selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze*. Z angličtiny přeložili Jan Jiráček a Ladislav Köppl. Praha, Prostor 2014, 383 strany.

v ní soustředí na poválečné působení amerického velvyslanectví v Praze a zasazuje ho do širšího kontextu příčin kolapsu československé demokracie v roce 1948.

Lukešova publikace přichází s řadou nových poznatků a postřehů. Pracuje s rozsáhlou škálou primárních pramenů z amerických, českých i švýcarských archivů a v tomto ohledu je významným přínosem do výše zmíněných diskusí. Ocenit lze zejména Lukešovo zmapování činnosti amerických tajných služeb v Československu, vycházející z dokumentů uložených v Národním archivu a v Archivu bezpečnostních složek v Praze, které zahraniční badatelé doposud jen málo využívali. Kvalitu knihy zvyšuje rovněž zužitkování téměř tří desítek rozhovorů, jež Igor Lukeš vedl s pamětníky; některé z nich poskytují unikátní pohled na vývoj v poválečném Československu.

V širše pojatém úvodu Lukeš odmítá tradicionalistický výklad historických událostí z let 1945 až 1948 a popírá, že by byl budoucí osud Československa nezvratně předurčen již vývojem a výsledkem druhé světové války. Rovněž se ale distancuje od teze, podle níž k únorovému převratu přispěla nerozhodnost Spojených států. Zdůrazňuje, že se nepřidává „ani k jednomu z obou táborů“ a snaží se zjistit, z jakých důvodů se „Američané ze Schönbornského paláce, sídla velvyslanectví Spojených států, nedokázali v politické krizi na pražské scéně orientovat a proč nakonec odešli s porážkou“ (s. 17). Toto tvrzení vyznívá ale poněkud rozporuplně v konfrontaci s jeho předchozím konstatováním, zvláště když i podtitul českého názvu knihy evokuje, že Lukeš inklinuje spíše k onomu druhému „táboru“ než k nějaké „třetí cestě“, jež by oba protichůdné přístupy propojovala.

Podle Lukeše byly Spojené státy jedinou mocností, která mohla čelit snaze Sovětského svazu nastolit v Československu komunistický režim, a zastává názor, že Československo nebylo „ztracenou“ zemí, ale naopak jakýmsi „univerzálním klíčem k Evropě“ a pomyslnou „zkušební laboratoří“ budoucího vývoje na evropském kontinentě i ve vztazích mezi Spojenými státy a Sovětským svazem. V tomto přesvědčení se autor opírá především o analýzu Úřadu strategických služeb (*Office of Strategic Services* – OSS) z července 1945. Pokud bychom však chtěli tento náhled aplikovat na celé období „třetí republiky“, byl by značně diskutabilní. Přestože se v dokumentech amerického státního departmentu (ministerstva zahraničí) i po létě 1945 objevují zmínky o významu Československa, zájem Washingtonu o tento region s postupem času klesal. Americká armáda procházela demobilizací a Trumanova administrativa se v prvních dvou poválečných letech snažila se Sovětským svazem udržovat přátelské vztahy. Československo nepatřilo mezi země, kvůli kterým by Spojené státy chtěly vyvolávat spory se Sověty, nebo dokonce další válečný konflikt. Na druhou stranu nelze tvrdit, že by vůči Československu zastávaly zcela pasivní postoje, ovšem významnější pro ně v Evropě jistě bylo Německo, Itálie, ale také Řecko nebo Turecko.³ Vnitřní vývoj v Československu navíc vyvolával ve Spojených státech oprávněný dojem, že má politicky blíže k Moskvě než k Washingtonu.

3 K tomu více např. KOURA, Jan: *Zápas o východní Středomoří: Zahraniční politika Spojených států amerických vůči Řecku a Turecku v letech 1945–1953*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2013.

Znepokojení Američanů způsoboval především dalekosáhlý program znárodnění a neshody ohledně kompenzací za majetek vyvlastněný americkým občanům. Zahraníčněpolitickou orientaci země sledovali s rozpaky a nakonec je vedla k zastavení hospodářské pomoci. Vystává tedy otázka, jestli by aktivnější přístup amerického velvyslance v Československu Laurence A. Steinhardta, jak Lukeš několikrát naznačuje, mohl v tomto ohledu změnit postoj nejvyšších představitelů administrativy Spojených států.

Role Steinhardta a jeho „selhání“ se staly jedním z ústředních motivů Lukešovy knihy. Díky své předchozí diplomatické zkušenosti velvyslance v Moskvě a kritickému postoji vůči Stalinovu režimu měl mít ty nejlepší předpoklady k tomu, aby čelil vzestupu komunismu v Československu. Z pohledu autora však Steinhardt, stejně jako americké tajné služby, ve své roli zcela selhal. Lze dozajista souhlasit, že jeho pozdní příjezd do Prahy, souběžné vykonávání právnické praxe a časté pobyty v New Yorku byly jednoznačným pochybením a Steinhardt odváděly od vlastní náplně jeho práce. Jen stěžejí lze ale velvyslanci přiřknout veškerou zodpovědnost za americký přístup k Československu.

Mezi klíčové události ovlivňující další vývoj v zemi patřily parlamentní volby v květnu 1946. Lukeš se podivuje nad tím, jak mohl velvyslanec v prosinci 1945 podporovat odložení voleb s argumentem, že to povede ke ztrátě voličské podpory Komunistické strany Československa. Podle Lukeše Steinhardt touto předpovědí jen prokázal, „jak málo politické scéně rozuměl“ (s. 135). Při analýze jeho postoje vychází z dokumentu, v němž se velvyslanec vymezoval vůči zprávě o politické situaci v Československu vypracované v říjnu 1945 nadporučíkem Johnem H. Backerem, jenž působil v americké vojenské rozvědce na území Německa. Steinhardt v ní odmítá Backerův úsudek, že „vláda se obává nadcházejících voleb, případné prohry komunistů a nepředvídatelné ruské reakce na ni“, a dodává: „Podle mého názoru vláda dobrovolně posunula volby s plným vědomím, že odložením o každý týden komunistická strana ztrácí hlasy.“⁴ V daném dokumentu se ale nenachází zmínka o tom, že by Steinhardt s tímto rozhodnutím jednoznačně souhlasil. V jiném telegramu z března 1946, určeném zástupci vedoucího středoevropského odboru státního departmentu Francisu Williamsonovi, se Steinhardt k posunutí termínu voleb znovu vrací: „Ačkoli i já jsem cítil, že odložení voleb na 26. květen byla politická chyba, mnoho mých dobře informovaných přátel s prozápadními tendencemi se kloní k názoru, že když se většina země nachází prostřednictvím místních výborů v rukou komunistů, bylo dobrým nápadem dát lidem další tři nebo čtyři měsíce komunistické vlády ... rolníci v malých městech a na vesnicích začínají být docela otráveni svými komunistickými vůdci.“⁵

Lukeš vnímá posunutí termínu voleb jako jasnou prohru demokratických sil v Československu, vedoucí k posílení vlivu KSČ. Špatný politický odhad Steinhardta

4 *National Archives and Record Administration*, Washington (dále NARA), RG 59, Central Decimal Files 1945–1949, LM 84, cívka 1, 860F.00./12-745, telegram Laurence A. Steinhardta pro státní department ze 7.12.1945. Na Steinhardtovu analýzu odkazuje Lukeš v poznámce 11 ke kapitole „Steinhardt se probouzí do reality“ (s. 135).

5 *Library of Congress*, Washington, Manuscript Division, Laurence A. Steinhardt Papers, Box (karton) 95, telegram Laurence A. Steinhardta pro Francise T. Williamsona z 13.3.1946.

ohledně volebních výsledků, v němž komunistům předpovídal zřejmou porážku, označuje dokonce za „možná jeden z nejhrošších dokumentů v análech americké diplomacie 20. století“ (s. 181). Takové konstatování je ale přece jen příliš silné a generalizující. Při bližším zkoumání bychom podobných chybných analýz u amerických diplomatů určitě našli více, ať již se týkaly regionu střední a východní Evropy, či samotného Sovětského svazu.

Na odložení voleb v Československu však lze nahlížet i z jiné perspektivy, kterou Lukeš zcela opomíjí. Spojené státy totiž mohly dané prodlevy využít k propagaci svých vlastních zájmů v zemi a k podpoře prozápadních stran. V tom však příliš neuspěly a příčiny pochybení nelze hledat jen na americkém velvyslanectví v Praze, ale zejména ve washingtonské administrativě. Americký informační program, jenž za druhé světové války spadl pod Úřad válečných informací (*Office of War Information – OWI*), se po jejím skončení nacházel na rozcestí. V srpnu 1945 prezident Harry S. Truman podepsal zákon, jímž tento úřad zrušil, a Kongres i část americké veřejnosti považovaly existenci amerického informačního programu v době míru za nepotřebnou. Truman přesto nakonec rozhodl o jeho pokračování, Kongres však výrazně omezil jeho financování. Agenda Úřadu válečných informací přešla pod Americkou informační službu (*United States Information Service – USIS*) a trvalo několik měsíců, než nově zřízený úřad začal efektivně pracovat. Pro státy jako Československo, v nichž sílila komunistická propaganda, to mělo výrazné následky. Americké velvyslanectví již v září 1945 hlásilo do Washingtonu, že Praha je zaplavena fotografiemi Stalina, sovětskými vlajkami, tiskovinami a dalšími propagačními materiály. Steinhardt upozornil vedoucího středoevropského odboru státního departmentu Jamese Riddlebergera, že americký informační program v Československu je „naprostý propadák“, a o měsíc později velvyslanec v dalším telegramu konstatoval, že pouze efektivní program může zastavit stoupající vliv Moskvy v ČSR.⁶ Steinhardt si přímo vyžádal, aby se do čela pobočky Americké informační služby v Praze postavil William Kugeman a nahradil podle velvyslance nekompetentního Harrisona Thomsona. Kugeman dorazil do Československa až na konci listopadu 1945 a navzdory nedostatku kvalifikovaného personálu a peněz se pustil do budování československé pobočky USIS. Podařilo se mu otevřít její knihovnu na Národní třídě a začít vydávat bulletiny pro československé novináře. Kromě toho podporoval Americký institut a Spolek přátel USA (SPUSA) v organizování přednášek, koncertů a dalších aktivit směřujících k posílení československo-amerických kulturních vztahů. Kugeman si ale často stěžoval na neustále se zpožďující dodávky propagačních materiálů ze Spojených států a rovněž poukazyval na to, že na československém území bylo velmi obtížné kvůli nedostatečnému signálu naladit vysílání americké vládní rozhlasové stanice Hlas

6 Tamtéž, Box 82, telegram Laurence Steinhardta pro Jamese Riddlebergera z 1.9.1945; CULL, Nicholas J.: *The Cold War and the United States Information Agency: American Propaganda and Public Diplomacy, 1945–1989*. Cambridge, Cambridge University Press 2008, s. 29.

Ameriky (*Voice of America* – VOA), jež tím pádem mělo minimální efekt při šíření propagačního programu Spojených států v Československu.⁷

Přesunutí termínu parlamentních voleb z podzimu 1945 na květen 1946 mohly tedy Spojené státy využít k upevnění a stabilizování svých propagandistických aktivit a stát se adekvátní protiváhou komunistické propagandě. Ani po květnových volbách přes Steinhardtovo opakované naléhání nedošlo k personálnímu a finančnímu posílení Americké informační služby v Československu. Její neefektivnost kritizovala později i takzvaná Smithova a Mundtova komise, složená ze zástupců Kongresu a zřízená s cílem zhodnotit americké poválečné propagandistické aktivity ve dvaadvaceti evropských zemích. Na podzim 1947 komise navštívila také Československo, načež v závěrečné zprávě upozornila na podfinancovanost tamního programu a doporučila jeho výrazné navýšení (zejména posílení vysílání Hlasu Ameriky), aby mohl kompenzovat komunistickou propagandu.⁸ Inspekční cesta do Československa přispěla v lednu 1948 k přijetí Smithova a Mundtova zákona (*Smith-Mundt Act*), jež výrazně navyšoval finanční prostředky na americkou veřejnou diplomacii ve světě. V případě Československa již ale některá jeho opatření nebyla realizována, neboť komunistický převrat se stal záhy skutečností.

Význam americké veřejné diplomacie a propagandy v Československu Igor Lukeš zcela opomíjí. Věnuje se, a to velmi stručně, pouze sporům kolem distribuce amerických filmů, které nepochybně tvořily důležitý prvek v propagandistickém boji o Československo. V tomto ohledu ale naprosto nezohledňuje výzkum historika Petra Mareše.⁹ Bližší pohled na propagandistické aktivity Spojených států v Československu (případně v celé střední Evropě) by přitom mohl poodkrýt další rovinu vztahů mezi těmito zeměmi, respektive ukázat další článek v řetězci, na jehož konci se nacházel únorový převrat. Propagandu vnímali jako důležitý faktor mocenského boje nejen českoslovenští komunisté, ale i Sovětský svaz, jež případné posílení angloamerické přítomnosti v Československu v tomto směru sledoval se značnými obavami.¹⁰ Jak již výše naznačeno, Laurence A. Steinhardt co do šíření propagandy své země a jejích hodnot v srdci Evropy pasivní nebyl a několikrát vyzýval státní department k větší aktivitě. Sám dokonce na začátku roku 1948 inicioval vydání

7 Americkým propagandistickým a kulturním aktivitám v Československu se stručně věnuje např. francouzská autorka Justine Faure v knize *Americký přítel* (s. 57–61). Cenným zdrojem informací jsou pak zejména pravidelné zprávy pražské pobočky USIS a další dokumenty uložené v americkém Národním archivu (NARA, RG 59 a RG 306) a v prezidentské knihovně a muzeu Harryho S. Trumana v missourijském Independence (*Harry S. Truman Library and Museum, Charles Hulten Papers*).

8 Více viz Seeley G. Mudd *Manuscript Library* (Princeton), Princeton University, H. Alexander Smith Papers, Box 490, Report of the Special Mundt Subcommittee, s. 127.

9 MAREŠ, Petr: Politika a „pohyblivé obrázky“: Spor o dovoz amerických filmů do Československa po druhé světové válce. In: *Iluminace*, roč. 6, č. 1 (1994), s. 77–95.

10 K postoji Sovětského svazu k západní propagandě v Československu po válce více viz MARJINOVÁ, Valentina: Od důvěry k podezřívavosti: Sověští a českoslovenští komunisté v letech 1945–1948. In: *Soudobé dějiny*, roč. 4, č. 3–4 (1997), s. 451–467.

československé mutace amerického propagandistického časopisu *America*, jejíž první číslo skutečně na jaře 1948 vyšlo, ale vláda již odmítla povolit jeho distribuci.¹¹

Neschopnost amerických diplomatů a tajných služeb v Praze predikovat únorový převrat dává Lukeš do kontrastu s memorandem ze 7. listopadu 1947, jež podle něj připravil státní tajemník George C. Marshall pro prezidenta Trumana. V dokumentu se naznačovalo, že Sovětský svaz by mohl v blízké době zasáhnout do vnitřního vývoje Československa za účelem posílení své pozice ve východní Evropě. Lukeš tvrdí, že „Marshallův rozbor, založený na zdravém rozumu a vojenských zkušenostech, nabízel pronikavější analýzu pražské krize, než jakou poskytovaly depeše amerických diplomatů a zpravodajců ze Schönbornského paláce a Vojenské mise na Loretánském náměstí“ (s. 245). Skutečným autorem dotyčného memoranda byl ale George F. Kennan, vedoucí Štábu politického plánování (*Policy Planning Staff* – PPS), jenž vypracovával pro státní department doporučení na nejvyšší úrovni. Při bližším rozboru tohoto dokumentu, nazvaného „Shrnutí situace ve světě“, se nám vyjevuje tehdejší postoj Spojených států k východní Evropě v docela jiném světle. Kennan v něm konstatuje: „Za těchto okolností je pro nás zcela nerozumné pokračovat v pokusu vést sami, či z velké části samostatně, odpor proti sovětskému expanzionismu. Naléhavě nutné je pro nás obnovit něco jako rovnováhu moci v Evropě a Asii...“ O pár řádků dál pak dodává: „Jeden z nejnebezpečnějších okamžiků narušení stability ve světě by nastal, pokud by se začalo rozpadat ruské panství v oblasti východní Evropy. Kreml by se poté mohl cítit vnitřně vážně ohrožen a uchýlit se k zoufalým opatřením.“¹²

Memorandum odráželo tehdejší postoje státního departmentu a naznačovalo i budoucí zahraničněpolitické směřování Spojených států podle premis George F. Kennana,¹³ jehož vliv na utváření bezpečnostní a zahraniční politiky USA byl v té době výrazný. Z jeho analýzy, kterou 7. listopadu 1947 představil Marshall prezidentovi, je patrné, že geostrategické faktory – úsilí o udržení mocenské rovnováhy v Evropě a rozpoznání západní Evropy jako klíčového regionu pro americkou bezpečnost – znamenaly, že vláda ve Washingtonu ke konci roku 1947 již nehodlala narušovat vliv Sovětského svazu ve východní Evropě. Takovéto kroky by vedly k onomu, Kennanem naznačenému, porušení *balance of power*, jež by v Moskvě s největší pravděpodobností bylo interpretováno jako ohrožení sovětských bezpečnostních zájmů.

11 Viz BELMONTE, Laura A.: *Selling the American Way: U.S. Propaganda and the Cold War*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press 2008, s. 38.

12 *Foreign Relations of the United States, 1947*, sv. I: *General; The United Nations*. Washington, D.C., U.S. Government Printing Office 1973, Resumé of World Situation, s. 770–777, citace s. 773 n.

13 Více k postojům George F. Kennana vůči Sovětskému svazu např. KOURA, Jan: *Americká strategie zadržování a její počáteční formulace v letech 1946–1950: Od Kennanova partikularizovaného přístupu k univerzalizmu NSC-68*. In: KOVÁŘ, Martin – DRŠKA, Václav (ed.): *Kapitoly z obecných dějin: Panu profesorovi s láskou...* Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2014, s. 281–294.

Stěžejí lze říci, že by Československo na konci roku 1947 stále představovalo „univerzální klíč k Evropě“. Ten podle všeho nejvyšší představitelé Spojených států od jisté doby viděli v nastolení rovnováhy moci na evropském kontinentě. Z tohoto úhlu pohledu by tedy aktivnější přístup amerického velvyslanectví a tajných služeb v Československu – vzhledem ke komplikovanému a dynamickému vývoji na mezinárodní scéně v tomto období – s největší pravděpodobností nezabránil převzetí moci komunisty. Rozdělení Evropy a začlenění Československa na východní stranu „železné opony“ se ostatně zřetelně rýsovalo již před únorovými událostmi. Nelze říci, že by Spojené státy po celou dobu existence „třetí republiky“ byly ve své snaze zabránit připojení Československa k „východnímu bloku“ zcela pasivní. Otázkou ale také je, do jaké míry je od aktivnějšího přístupu vůči Československu odrazovala zdejší vnitropolitická situace a změna priorit na mezinárodním poli. Je škoda, že kniha Igora Lukeše v tomto směru nenabídla důslednější analýzu a že československo-americké vztahy v období, jež předurčilo vývoj v naší zemi na další desítky let, nezpracovala komplexněji.